

димирского-Буданова. – К., 1904. – С. 14. **2.** Памятники русского права / Под ред. Л.В. Черепнина. – М.: Гос. изд-во юрид. литературы, 1955. – Вып. 3. – С. 285. **3.** Памятники русского права / Под ред. С.В. Юшкова. – М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1953. – Вып. 2. – С. 125-126. **4.** Там же. – С. 125. **5.** Там же. – С. 125. **6.** Правда Русская: В 3-х т. /АН СССР. Ин-т истории; Под ред Б.Д. Грекова. – М.-Л., 1940 – Т. 1. **7.** Там же. **8.** *Падох Я.* Ідеї гуманності і демократизму в карному праві Княжоді України // Науковий Збірник Українського Вільного Університету. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1948. – Т. 5. – С. 122. **9.** *Кудін С.В.* Становлення системи покарань у кримінальному праві України X – першої половини XIV ст. / Вісник АПСВ. – 2003. – № 3. – С. 7. **10.** Памятники русского права / Под. ред. С.В. Юшкова. – Вып. 2. – С. 125. **11.** Правда Русская: В 3-х т. – Т.1. **12.** Там же. **13.** *Падох Я.* Цит. праця. – С. 126. **14.** Памятники русского права / Под. ред. С.В. Юшкова. . – Вып. 2. – С. 125. **15.** *Загоскин Н.П.* Очерк истории смертной казни в России. – Казань: Типография Императорского Университета, 1892. – С. 18. **16.** Памятники русского права / Под. ред. С.В. Юшкова. – Вып. 2. – С. 125–126. **17.** *Мартышин О.В.* Вольный Новгород. – М.: Российское право, 1992. – С. 294. **18.** Памятники русского права / Под ред. С.В. Юшкова. – Вып. 2. – С. 125. **19.** *Андреевский И.* О договоре Новгорода с немецкими городами и Готландом, заключенном в 1270 году. – СПб: В типографии Я. Трея, 1855. – С. 33. **20.** Там же. – С. 34. **21.** Там же. – С. 63–64. **22.** Там же. – С. 61, 75. **23.** Памятники русского права / Под ред. С.В. Юшкова. – Вып. 2. – С. 250. **24.** Там же. – С. 213. **25.** Там же. – С. 213. **26.** *Загоскин Н.П.* Цит. работа. – С. 27. **27.** *Викторский С.И.* История смертной казни в России и современное ее состояние. – М.: Типография Императорского Московского Университета, 1912. – С. 27. **28.** *Исаев М.М.* Уголовное право Новгорода и Пскова XIII – XV вв. / Труды научной сессии Всесоюзного Института юридических наук, 1946. – М., 1948. – С. 134. **29.** *Мартышин О.В.* Цит. работа. – С. 287–288. **30.** *Шелкоплас Н.А.* Смертная казнь в России: история становления и развития (IX – середина XIX ст.). – Минск: Амалфея, 2000. – С. 15. **31.** *Мартышин О.В.* Цит. работа. – С. 287. **32.** *Владимирский-Буданов М.Ф.* Обзор истории русского права. – 8-е изд. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – С. 330. **33.** *Исаев М.М.* Цит. работа. – С. 134. **34.** *Мартышин О.В.* Цит. работа. – С. 293.

Я. В. ШЕВЧУК-БЄЛА

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ОДЕСЬКОЇ ГРЕЦЬКОЇ МЕНШИНИ У ГАЛУЗІ МОВИ ТА ОСВІТИ (НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТ.)

Проанализированы права греческого, болгарского, армянского национальных меньшинств города Одессы и прилегающих к нему территорий, а также оформление прав в законодательных актах и других документах Российской империи. Проанализированы особенности создания нормативно-правовой базы и ее практического применения в отношении прав национальных меньшинств в области вероисповедания.

The rights of the Greek, Bulgarian, Armenian national communities of Odesa city and region and their enactment in laws and other documents of Russian empire are analysed on

---

© ШЕВЧУК-БЄЛА Яна Валеріївна – кандидат юридичних наук, асистент кафедри історії держави та права ОНІУА

the basis of the wide range of the written sources used by the author. Characteristic features of drafting the normative-legal basis concerning national minorities rights in the areas of the religion.

Одним з найважливіших показників правового становища національних меншин є їхнє право на використання рідної мови та здобуття освіти в межах власного мовнокультурного простору.

На початку XIX ст. у Російській імперії існували дво- та чотирьохкласні училища та три гімназії – у Санкт-Петербурзі, Москві та Казані. Крім них, діяли спеціальні навчальні заклади: солдатські школи, кадетські й шляхетські корпуси, духовні училища. Вища освіта була представлена Московським університетом.

У 1802 р. було утворено Міністерство народної освіти, яке протягом 1802–1804 рр. здійснило реформу народної освіти. Реорганізація системи освіти розпочалася з прийняття Попередніх правил народної освіти (1803) та Статуту навчальних закладів, підпорядкованих університетам (1804). Нова система передбачала 4 ступені освіти: університети (вищий ступінь), гімназії (середній), повітові училища (проміжний), приходські школи (нижчий ступінь). Між ступенями мусив існувати зв'язок. Утворювалися 6 округів, у кожному з яких мав бути університет та середні навчальні заклади, які «примикали» до нього¹.

Навчання у приходських училищах було розраховано на один рік, у повітових училищах – на два роки. До програми останніх увійшли 15 навчальних дисциплін: граматики російської мови; географія, історія, арифметика, геометрія, фізика, природознавство, засади технології та ін.

Курс гімназичного навчання тривав 4 роки; програма містила латину й живі західні мови, географію, історію, статистику, логіку, поезію, російську словесність, математику та природничо-історичні дисципліни (мінералогію, ботаніку, зоологію, комерцію, технологію), малювання. 1808 р. до гімназичного курсу як обов'язковий був впроваджений Закон Божий.

Важливу роль в освіті цього періоду відігравали приватні навчальні заклади, серед яких був і Рішельєвський ліцей в Одесі.

У 1816 р. Міністерство народної освіти очолив князь О.М. Голіцин, який сприяв клерикалізації освіти. На підтримку цих заходів імператор видав Маніфест про створення Міністерства народної освіти й духовних справ. Наступний міністр народної освіти О.С. Шишков (1824–1828) налаштував освіту на «національне православ'я». У 1828 р. міністром освіти було призначено К.О. Лівена і водночас було прийнято новий Статут про початкові й середні школи. Було проголошено принцип: кожному стану – свій рівень освіти (приходські училища – для дітей незаможних; повітові училища – купців, ремісників та інших міських верств; гімназії – для дітей дворян та чиновників². Із 1833 до 1849 р. міністром освіти був С.С. Уваров. За часи його керівництва освітою, був виданий новий Університетський статут, видано інструкцію університетам, яка передбачала підвищення платні за навчання, що робило неможливим отримання освіти різночинцями.

Водночас організацією середньої освіти займались інші міністерства. Так, Міністерство фінансів запроваджувало в гімназіях п'яти міст так звані реальні класи; Міністерство юстиції відкрило гімназичні курси юриспруденції; Міністерство державної власності – декілька підвищених шкіл для державних селян.

Протягом 1849 – 1852 рр. була проведена реорганізація, в результаті якої було створено 3 типи гімназій: 1) із двома стародавніми мовами; 2) із вивченням природознавства та правознавства; 3) із вивченням законознавства.

Приватні навчальні заклади перебували під контролем Міністерства народної освіти. Згідно з правилами 1834 р. та рішенням 1845 р. викладачі приватних навчальних закладів отримали такі ж права, статус, субсидії на заробітну платню та пенсії, як і викладачі державних шкіл³.

Протягом 1860-х рр. відбулося реформування освіти на тлі інших державних реформ. У 1863 р. було затверджено новий Університетський статут, який надавав університетам права на автономію, управління радою професорів, обрання ректора та викладачів. У 1864 р. видано новий Статут середніх шкіл, який ліквідував станова дискримінацію, передбачав плату за навчання, а також надання грошової допомоги та стипендій найбільш здібним учням. Було узаконено три типи середніх шкіл: 1) класична гімназія з двома стародавніми мовами; 2) класична гімназія з латиною; 3) реальна гімназія без стародавніх мов. Впроваджувався новий тип неповної середньої освіти – прогімназія з 4-річним курсом навчання за програмами класичної або сучасної освіти. У всіх середніх школах повинні були вивчатися Закон Божий, історію, географію, російську мову. Цього ж року було прийнято Статут початкової освіти, яким передбачалися міністерські, земські та приватні школи. Початкові школи оголошувалися відкритими для всіх соціальних груп. Закон Божий мусив викладати місцевий священик, або, за дозволом церкви, – спеціальний вчитель. Інші предмети міг вести або священик, або світський вчитель, затверджений повітовою шкільною радою. До повітової шкільної ради мусили входити представники Міністерства народної освіти, Святійшого Синоду, інших урядових шкільних органів, а також два члени повітових земських зборів⁴.

Повітова шкільна рада обирала голову, якого затверджувала губернська шкільна рада. Достатньої мали входили губернатор, голова церковної єпархії, губернський керівник шкільного відомства, два члени губернської земської ради. Обов'язковими повітових шкільних були дозвіл на відкриття нових шкіл, припинення діяльності навчальних закладів, встановлення платні для вчителів та їх звільнення.

До важливих шкільних реформ 1860-х років слід віднести також виникнення недільних шкіл, дозвіл відкриття нових приватних навчальних закладів, запровадження жіночих гімназій, скасування фізичних покарань у школах⁵.

Лібералізація освіти в Російській імперії була нетривалою: 1866 р. після замаху на Олександра II, міністром освіти було призначено Д.О. Толстого, який одночасно був головою Святійшого Синоду. Міністерство намагалось контролювати всі освітні заклади. Статут початкових шкіл 1874 р. передбачав посилення контролю з боку міністерських інспекторів.

Наприкінці XIX ст. освітню політику уряду великою мірою формував голова Святійшого Синоду К.П. Побєдоносцев. Він був ідеологом дискримінації національних меншин: при ньому було запроваджено правила, які перешкождали навчанню євреїв в університетах, вжито заходів проти поширення мусульманських шкіл. При цьому зростала кількість церковно-приходських шкіл, де було запроваджено церковні співи, читання релігійних текстів, письмову та усну російську мову⁶.

Отже, вся освітня система в Російській імперії протягом XIX ст. була підпорядкована одному – тримати підданих у покорі престолу. Реалізувалося це, голо-

вним чином, за рахунок тісного зв'язку освіти (принаймні початкової та середньої) з православною церквою.

На рівні державних навчальних закладів у програмах приходських училищ, у гімназичній освіті й університетах були відсутні дисципліни, які стосувалися вивчення мов «інородців». Відповідно здійснювалися права національних меншин на власну мову й освіту, зокрема в Одесі. Проте велика кількість неправославного населення в місті вносила корективи до цієї політики. На 1836 р., за даними А.О. Скальковського, в Одесі існували такі навчальні заклади: 1) Рішельєвський лицей з гімназією; 2) Училище Східних мов; 3) Одеське Повітове училище; 4) чотири Приходських училища; 5) Училище при Сирітському будинку; 6) Грецьке комерційне училище; 7) Училище при Лютеранській церкві; 8) училище при Католицькій церкві; 9) Єврейське чоловіче училище; 10) Єврейське жіноче училище; 11) Інститут шляхетних дівчат; 12) Міське дівоче училище; 13) три приватних чоловічих пансіони; 14) чотири приватних жіночих пансіони. Загалом – 22 навчальних заклади⁷, серед яких 5 належали окремим національним громадам.

Одеські греки чимало уваги приділяли культурно-освітнім проблемам. Головними напрямками, за якими розвивалось новогрецьке просвітництво в Одесі були: 1) створення шкіл та наукових закладів; 2) відкриття друкарень з грецьким шрифтом; 3) створення осередків грецької культури – церков, театрів⁸. У 1817 р. було відкрито грецьку школу, де викладали комерцію, російську, давню та сучасну грецьку мови, релігію, природничі й гуманітарні науки, італійську мову. Незабаром вона стала найкращою школою в Одесі, другою після Рішельєвського лицю. Підтримувана переважно місцевою грецькою громадою, грецька школа (Грецьке комерційне училище) приваблювала студентів з інших грецьких колоній та із самої Греції⁹.

Політика російського уряду щодо Грецького комерційного училища протягом ХІХ ст. була досить толерантною. Про це свідчить, зокрема, положення Комітету Міністрів «Про цензуру Грецьких і Латинських книг, що видаються в Одесі»¹⁰. У «Записці» до цього документа йдеться про те, що «Высочайше утвержденным в 24 день Июня 1819 г. положением Комитета Министров дозволено, составившейся в Одессе, на 10 и более лет, Типографской Компании, учредить там Типографию, для печатания книг на Греческом... языке, как для чтения, так и для образования юношества... В 18 день Генваря 1820 г. удостоена Высочайшего утверждения инструкция Цензору, при сей Компании полагаемому...»¹¹. Далі йшлося про те, що керівництво одеського Еліно-Грецького училища звернулося з проханням про дозвіл надрукувати в друкарні при училищі деякі навчальні книги. Необхідність просити такого дозволу була обумовлена виходом «Статуту про цензуру» від 10 квітня 1826 р. Із клопотання керівництва Еліно-Грецького училища випливало: «1) Что Типографическая в Одессе Компания, составившая капитал для покупки всех нужных в Типографию вещей, и для пособия при заведении оной, передала сие дело Директорам Еллино-Греческого Училища, дабы они старались довершить начатое ею; 2) Что Директоры означенного Училища намерены ныне открыть предоставленную их попечению Типографию, для печатания необходимо нужных Училищу своему, Еллино-Греческой Грамматики и других учебных и классических книг, и испрашивают на сие позволения»¹².

Результатом клопотання був дозвіл друкувати книги грецькою мовою, в тому числі підручники для Грецького училища «...по разрешению местной Цензуры, состоящей из Цензора и его помощника...»¹³.

Отже, у першій третині XIX ст. одеські греки легітимно мали право на користування рідною мовою, у тому числі на отримання освіти рідною мовою.

Важлива інформація щодо ставлення уряду до грецької освіти та мови в Одесі міститься у Статутах грецьких комерційних підприємств, найчастіше – страхових компаній. Так, у положенні Комітету Міністрів від 24 червня 1830 р. «Про заснування в місті Одесі другої Страхової Компанії, під назвою Грецької Страхової Контори, для страхування судів і товарів» зазначається: «... 7) Письмоводитель должен вести Конторские книги со всей исправностию, ясностию и точностию, записывать в особой книге суждения общего собрания, с изъяснением их причин, действия Директоров, переписку Страховой Конторы и вообще все, относящееся к его должности и все на Греческом языке производит; ... 11) Из полученных прибылей Компании назначаются 10% на содержание Одесского Греческого Коммерческого Училища»¹⁴.

Згадку про одеське грецьке комерційне училище знаходимо у положенні Комітету Міністрів від 28 квітня 1836 р.: «...Из ежегодно раздаваемых прибылей на акции акционеры обязаны уступать определенное число процентов в пользу Одесского Греческого Коммерческого Училища...»¹⁵.

У Статуті Одеської морської страхової компанії Друзів-торговців або Філемборика від 1843 р. зазначалося: «... §17 ...Полисы и акции будут на Греческом и Итальянском языках...; § 18 Для управления, на коммерческом основании, письменодством, долженствующим быть на Греческом языке и счетоводством, Правление компании определяет способных к тому лиц...; § 27... Правление приступает к разделу прибыли в следующем порядке: ... 5 процентов в пользу Одесского Греческого Коммерческого училища...»¹⁶.

Статут Одеської морської страхової компанії «Надія» (1844 р.) також зобов'язував акціонерів видавати поліси та акції грецькою мовою; вести документацію грецькою мовою та відраховувати 5% на користь одеського Грецького комерційного училища¹⁷.

Ті ж самі пункти щодо мови полісів, акцій та документації грецькою мовою містилися у Статуті Одеської морської страхової компанії «Новофілемборическая» (1849). На користь Грецького комерційного училища відраховувалося 3% . Варто також зазначити, що на 1863 р. у місті було 7 грецьких друкарень.

Протягом другої половини XIX ст. грецька освіта в Одесі не була вже настільки компактною. Це було пов'язано з тим, що після скасування кріпацтва грецьке купецтво поступово втрачало панівне становище, поступаючись конкурентам – свреям та росіянам, а певна його частина виїхала з міста. Проте це не призвело до розорення грецьких негодціантів. Великі грецькі дома продовжували існувати, перетворивши свої фірми на поліфункціональні та транснаціональні компанії. У цей час сформувалася заможна грецька еліта, представники якої входили до вищих прошарків міської адміністрації та аристократії. Характерною рисою життєдіяльності грецької громади було те, що греки, залишаючись вірними своїй національній мові й культурі, ставали здебільшого російськими підданими¹⁸.

Частина грецької громади, яка залишилася, продовжувала підтримувати грецьку освіту. Про це свідчать укази щодо стипендій, зокрема від 1872, 1873, 1875, 1880–1881 років.

Так, 1872 р. іменним указом було впроваджено чотири стипендії Леона Ефрусі – дві для Новоросійського університету та дві для одеського Грецького комерційного училища з назвою «стипендія Леона Ефрусі»¹⁹.

В іменному указі від 16 травня 1873 р. йдеться про те, що «статский советник Григорий Маразли, желая почтить память умершего дяди своего, нежинского грека Дмитрия Феодориди, представил Попечителю Одесского учебного округа шесть закладных листов Бессарабско-Таврического земельного Банка на три тысячи триста рублей, для учреждения из процентов с этой суммы стипендии имени Феодориди при Одесском Коммерческом Училище, на условиях, изъясненных жертвователем в прошении его...»²⁰. Запровадження стипендій в одеському Грецькому комерційному училищі відбувалося також у 1880–1881 рр.²¹

У 1875 р. в Одесі було відкрито чотирьохкласне жіноче училище – «Родоконакиевское Эллинское девичье училище». В іменному указі з цього приводу зазначалося: «Коммерции Советник Федор Павлович Родоконаки затратил на постройку здания для открытого 5 ноября 1872 года в г. Одессе Греческим благотворительным обществом четырехклассного женского училища 2 разряда более 40 000 руб., вследствие сего означенное Общество ходатайствовало о наименовании сего училища «Родоконакиевским Эллинским девичьим училищем» и о постановке в актовом его зале мраморного бюста Родоконаки. Государь Император, по всеподданейшему о сем докладу Министра Народного Просвещения, в 22-й день Февраля сего года, Всемилостивейше соизволил на приведение изложенного ходатайства в исполнение»²².

1. История образования и педагогической мысли за рубежом и в России. – М.: ИЦ Академия, 2002. – 416 с. 2. Там же. 3. Там же. 4. Там же. 5. Там же. 6. Там же. 7. *Скальковский А.А.* Первое тридцатилетие города Одессы. 1793–1823. – Одесса: Городская типография, 1837. – 296 с. 8. *Яценко О.Е.* Политико-экономическая и культурная деятельность греков Одессы (1794 – конец XIX в.) // Вісник соціально-економічних досліджень. – Вип. 1. – Одеса, 1997. – С. 293–300. 9. *Герлігі П.* Одеса. Історія міста 1794 – 1914. – К.: Критика, 1999. – 382 с. 10. Высочайше утвержденное Положение Комитета Министров: О цензуре издаваемых в Одессе Греческих и Латинских книг // ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Собр. II. – Т. II. – № 1229 от 5 июля 1827 г. – С. 592–594. 11. Там же. 12. Там же. 13. Там же. 14. Высочайше утвержденное Положение Комитета Министров: Об учреждении в городе Одессе второй Страховой Компании, под названием Греческой Страховой Конторы, для застрахования судов и товаров // ПСЗРИ. – СПб., 1831. – Собр. II. – Т. V. – Отд. I. – № 3743 от 24 июня 1830 г. – С. 660–662. 15. Высочайше утвержденное Положение Комитета Министров, опубликованное 30 Мая: О продолжении существования в Одессе морской страховой компании, под названием нового Греческого Страхового Общества // ПСЗРИ. – СПб., 1837. – Собр. II. – Т. XI. – Отд. I. – № 9114 от 28 апреля 1836 г. – С. 454–455. 16. Высочайше утвержденный Устав Одесской морской страховой компании: // ПСЗРИ. – СПб., 1844. – Собр. II. – Т. XVIII. – Отд. I. – № 17079 от 31 июля 1843 г. – С. 499–502. 17. Высочайше утвержденное Положение Комитета Министров, объявленное Управляющим Министерством Финансов: Об учреждении некоторыми Одесскими купцами акционерной, для морского страхования, компании // ПСЗРИ. – СПб., 1845. – Собр. II. – Т. XIX. – Отд. I. – № 17895 от 6 мая 1844 г. – С. 320–323. 18. *Калустян Л.Х.* Армянская диаспора Одессы: Очерк истории Армянской общины г. Одессы. – Одесса: Астропринт, 1999. – 56 с. 19. Там же. 20. Именной, объявленный Сенату Управляющим Министерством Народного Просвещения 20-го того же Мая: Об учреждении стипендии при Одесском Коммерческом Училище // ПСЗРИ. – СПб., 1876. – Собр. II. – Т. XLVIII. – Отд. I. – № 52279

от 16 мая 1873 г. – С. 725. **21.** Высочайшее повеление, объявленное Министром Народного Просвещения (Сен. Вед. 1880 г. Апреля 22, № 33): Об учреждении стипендии для учеников мужских Прогимназий Одесского учебного округа и Одесского мужского Греческого Коммерческого Училища // ПСЗРИ. – СПб., 1884. – Собр. II. – Т. LV. – Отд. I. – № 60715 от 24 марта 1880 г. – С. 105. **22.** Именной, объявленный Сенату Министром Народного Просвещения 22-го того же Февраля: О наименовании открытого в городе Одессе четырехклассного женского училища «Родоконалиевским Эллинским девичьем училищем» // ПСЗРИ. – СПб., 1877. – Собр. II. – Т. L. – Отд. I. – № 54414 от 22 февраля 1875 г. – С. 199.